

Андрій Синуця

ПРАГМАТИЗАЦІЯ СМISЛУ І ЗНАЧЕННЯ В ПОСТВИТГЕНШТАЙНІАНСЬКІЙ АНАЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

У статті проаналізовано специфіку понять “смысл” і “значення” в межах прагматичного підходу, що сформувався в аналітичній філософії після Л. Вітгенштайна. Прагматизацію дистинкції смыслу і значення розглянуто в межах лінгвістичної філософії (Дж. Остин), інтенціоналізму (П. Грайс), градуалізму (А. Пан) та концептуалізму (Р. Павільоніс).

Ключові слова: смысл, значення, мовний вираз, прагматичний підхід до дослідження мови, аналітична філософія.

A. Synytsya. Pragmatism of sense and meaning in post-Wittgensteinian analytic philosophy

The specificity of the concepts “sense” and “meaning” within pragmatic approach, which was formed in analytic philosophy after L. Wittgenstein, is analyzed. Pragmatism of distinction between concept of “sense” and “meaning” in linguistic philosophy (J. Austin), intentionalism (P. Grice), gradualism (A. Pan) and conceptualism (R. Pavilionis) is considered.

Keywords: sense, meaning, language expression, pragmatic approach to language study, analytic philosophy.

A. Синуця. Прагматизация смысла и значения в поствитгенштейнианской аналитической философии

В статье проанализирована специфика понятий “смысл” и “значение” в рамках прагматического подхода, который сформировался в аналитической философии после Л. Витгенштейна. Прагматизацию дистинкции смысла и значения рассмотрено в пределах лингвистической философии (Дж. Остин), интенционализма (П. Грайс), градуализма (А. Пан) и концептуализма (Р. Павильонис).

Ключевые слова: смысл, значение, языковое выражение, прагматический подход к исследованию языка, аналитическая философия.

Дискусії стосовно співвідношення понять “смыслу” і “значення” часто окреслювали напрям і перспективи розвитку аналітичної філософії. Адже розуміння суті цих понять неодмінно вплетене у весь концептуальний каркас мовної картини світу, її онтологічних і гносеологічних основ. Назагал термін “смысл” визначають як зміст мовного виразу; думку, що міститься в словах. Смысл є певним ментальним утворенням, яке сформоване в результаті розуміння мови. На відміну від смыслу, термін “значення” відсилає нас до деякої предметної дійсності, об’єкта позначення, що реально існує.

Після публікації “Філософських досліджень” (1953) Л. Вітгенштайна в аналітичній філософії сформувався прагматичний підхід до дослідження мови, в межах якого працювала низка мислителів, зокрема, Дж. Остін [2], П. Грайс [5], Дж Серл [7], С. Шиффер [6], А. Пап [4], проте їх розуміння понять “смысл” і “значення” суттєво різняться. Тому метою цієї статті є реконструкція й аналіз найвпливовіших ідей щодо дистинкції смыслу і значення, що визначили прагматичний підхід до дослідження мови в поствітгенштайніанській аналітичній філософії. Реалізація поставленої мети вимагає від нас аналізу смыслу і значення в межах лінгвістичної філософії, інтенціоналізму, градуалізму та концептуалізму – тих концепцій аналітичної філософії, які, на нашу думку, найґрунтовніше розкривають сутність прагматичного підходу до дослідження мови, який започаткував Л. Вітгенштайн.

Відмітимо, що специфіка прагматичного підходу Л. Вітгенштайна зумовлена логічним аналізом природної мови – вихідного, первинного елемента для конструювання штучних (“ідеальних”) мов. Як і в “Tractatus logico-philosophicus”, поняття значення він вживає щодо імен, смыслу – до висловлювань. Л. Вітгенштайна цікавить, як же відбувається процес фіксації значень імен у процесі комунікації. Значення мовного виразу розглядається в контексті його вживання. Наприклад, не так важливо зрозуміти, що є значенням слова “п’ять”, як що ми маємо на увазі, коли вживаємо це слово. І дитина, і дорослий, що вивчає іноземну мову, в процесі засвоєння значень мовних виразів слідує тим вказівним визначенням, які їм дають носії мови. Тому часто приходиться вгадувати, що саме розуміється під значенням того чи іншого слова. Л. Вітгенштайн вважає, що недопустимо змішувати значення імені із носієм цього імені. Наприклад, у випадку смерті особи N говорять, що померло не значення цього імені, а його носій. Коли слово втратило б значення, то говорити про нього уже б не довелось.

Л. Вітгенштайн пропонує дефініцію значення слова в дусі функціоналізму: "...значення слова є способом його вживання в мові" [1, с. 110]. Мова сама по собі є результатом певного типу соціальних дій. Засвоєння значень відбувається в процесі "мовної гри" – особливого виду діяльності, способу життя, з допомогою якого відбувається опис властивостей навколишньої дійсності крізь призму множини висловлювань. Таким чином, значення слова не є ані ідеальним логічним об'єктом, ані образом чи внутрішнім станом свідомості. Правильно зазначити, що саме вживання слова в мові визначає його значення. Але плюральність мовних ігор, яка є детермінована різноманіттям контекстів, в яких це слово вживається, породжує необхідність існування цілого сімейства значень цього слова: в одних випадках воно фіксуватиме одні відтінки значення, в других – інші.

І. Лінгвістична філософія

Ідеї Л. Вітгенштайна були розвинуті одним із найвпливовіших представників лінгвістичної філософії – Дж. Остіном, який термін "смысл" визначав як можливість розуміння висловлювання відповідно до правил синтаксису та семантики, а термін "значення слова" – як наявність певного конкретного (чи абстрактного) денотату, на який це слово вказує в певному мовному контексті. Значення мають лише конкретні слова (власні імена), а не слова як такі. В загальних імен немає значення (денотату), адже ми не можемо безпосередньо визначити той предмет, на який вони вказують. Аналогічно й власні імена не мають конотатів, тобто абстрагованих властивостей спільних низці предметів, що характеризують її як єдине ціле. Власні імена стають осмисленими лише в контексті певного висловлювання. Тлумачний словник прояснює, яких значень може набути слово в тому чи іншому контексті. Але епістемологічний смысл "значення", тобто доцільність вживання певного слова в тій чи іншій пізнавальній ситуації, словники не визначають.

Досліджуючи проблему смыслу і значення виразів природної мови, Дж. Остін зосереджує увагу не на висловлюваннях та його елементах як носіях смыслу і значення, а на мовленнєвих актах – мінімальних одиницях мовної діяльності, висловлених однією особою і осмислених іншою. Процес встановлення смыслу і значення мовленнєвих актів відрізняється від аналогічного процесу щодо висловлювань (декларативних). Наприклад, висловлювання "Йде дощ", окрім констатації факту, може в процесі комунікації озна-

чати попередження, прохання закрити вікно, погрозу тощо. Якщо смислом висловлювання є виражена в ньому думка, то смисл мовленнєвого акту є його іллокуцією (метою, з якою мовленнєвий акт вживається).

Залежність смислу висловлювань від ситуацій Дж. Остін у статті “Як говорити” показує на прикладі побудови елементарної ситуативної моделі використання мови, яку він називає “мовленнєвою ситуацією S_0 ”. [2, с. 156–161]. Світ в S_0 являє собою множину індивідуальних предметів (I-слів), кожен з яких належить до одного типу (T-слів). I-слова Дж. Остін пропонує виражати числівниками (наприклад, “1227”). T-слова – конкретними словами даної мови S_0 , в якій допускається вживання висловлювань лише однієї форми: “I є деяке T”.

Між I-словом і певним предметом дійсності існує певна конвенціональна зв’язка. Між I-словом і T-словом завжди існує стверджувальна зв’язка “є”. Між T-словом і смислом (моделлю) також існує конвенціональна зв’язка. Між предметом і смислом (моделлю) існує природна зв’язка, що закріплює певний смисл за певним предметом. Таким чином, Дж. Остін пропонує розглядати смисл як деяку модель предмета, як певний ментальний відповідник конкретному факту дійсності.

Назагал висловлювання “I є деяке T” може використовуватися у чотирьох різних випадках, тобто виголошуватися з допомогою чотирьох різних мовленнєвих актів. Зауважимо, що під використанням висловлювання Дж. Остін розуміє процес приписування певної моделі (смислу) певному висловлюванню “I є деяке T”. Наприклад, у к-ідентифікувальних мовленнєвих актах (таких, що розміщують), коли ми ідентифікуємо дещо як вовчу ягоду, то ми відшуковуємо певну модель, якій відповідає визначений конкретний зразок. У с-ідентифікувальних мовленнєвих актах (або таких, що іменують), коли йдеться про “ідентифікацію вовчої ягоди”, то навпаки, шукаємо зразок, який відповідає конкретній моделі. У стверджувальних мовленнєвих актах шукають модель (смисл), до якої можна віднести цей приклад. У прикладовмісних мовленнєвих актах шукається приклад, до якого прикріплюється визначена модель.

Дії, що супроводжують відповідний мовленнєвий акт, психологічні стани адресата і адресанта – їх наміри, бажання, вірування, час і місце вимовляння визначають контекст мовленнєвого акту, який значною мірою детермінує значення мовленнєвих актів.

Основними прагматичними експлікантами значення мовленнєвих актів є конвенції і наміри співрозмовників.

II. Іntenціоналізм

Назагал поняття наміру (інтенції) – одне з ключових в інтенціоналістській теорії мови. Саме з допомогою цього поняття в аналітичній філософії була здійснена спроба поступового прагматичного поєднання синтаксико-семантичних виражальних засобів мови із екстралінгвістичною дійсністю – з цариною людської свідомості, основним виражальним засобом якої є поняття інтенціональності. На жаль, небезпідставно поняття “наміру” стало чи не найбільшим об’єктом критики, оскільки його зміст надто незрозумілий і розмитий, щоб складати основу семантики.

Дж. Серл пише: “Іntenціональність є тою властивістю багатьох ментальних станів і подій, з допомогою якої вони спрямовані на об’єкти і стани справ зовнішнього світу” [7, с. 1]. Іншими словами, осмислення того, що відбувається навкруги, є неможливим без опосередкованої мовою свідомості. Іntenціональні стани пов’язані з мовленнєвими актами, оскільки кожен мовленнєвий акт супроводжується деяким інтенціональним станом, який виступає умовою щирості мовленнєвого акту.

Таким чином, можна сказати, що мовленнєві акти є інтенціональними діями, а це означає, що значення мовних виразів є невідмінно пов’язане з інтенціональністю: “Значення існує лише там, де є розрізнення між інтенціональним змістом і формою його зовнішнього здійснення ...” [7, с. 28]. Іntenціональним змістом є власне смисл висловлювання, а формою зовнішнього здійснення є відповідний артикульований мовленнєвий акт. Смисл висловлювання є не іманентним елементом мовного виразу, а складовою свідомості, що прагне опредметнитись через мову. Іntenціональний об’єкт – це деякий психічний образ, ментальна ідея (за аналогією з Дж. Локком).

Дослідник інтенціональності мови – П. Грайс прагнув показати первинність поняття наміру, припущення (того, що мається на увазі, “meaning intention”) щодо поняття значення (“meaning”) мовних виразів. Перше поняття відносить нас до структури свідомості, інше – до структури мови.

П. Грайс виявляє двозначність поняття значення (“meaning”):

- 1) “meaning” як те, що мається на увазі (припускається), тобто залежне від суб’єктивних інтенцій комуніканта;
- 2) “meaning” як значення мовного виразу.

Для того, щоб краще зрозуміти сутність природи значення мовних виразів, П. Грайс пропонує спершу проаналізувати його основи – а саме поняття припущення. У статті “Значення” [5, с. 377–388] П. Грайс реалізує першу частину свого наміру. Він прагне проаналізувати ситуацію, коли деякий суб’єкт S дещо припускає (має на увазі; має намір повідомити; хоче висловити), вимовляючи х. П. Грайс, пропонуючи кілька варіантів тлумачення цієї ситуації, доходить висновку:

S, вимовляючи х, має на увазі р, якщо:

а) S має намір, вимовляючи х, зробити так, щоб людина, яка його слухає (реципієнт), стала вважати, що р, при чому S має намір через вимовляння х зробити так, щоб реципієнт розпізнав цей намір;

б) шляхом вимовляння х, S має намір зробити так, щоб розпізнавання його наміру а) реципієнтом стало для останнього суб’єктивною основою для того, щоб почати вважати, що р.

Окрім того, П. Грайс пропонує розрізняти поняття “значення мовного виразу х для окремого суб’єкта S” і поняття “значення мовного виразу х для мовного співтовариства”. В першому випадку вираз х має для S значення d, коли S має звичку, вимовляючи х, мати на увазі d. У іншому випадку вираз х має для мовного співтовариства G значення d, коли принаймні деякі члени цього співтовариства мають звичку вимовляти х, коли вони мають на увазі d, припускаючи, що й інші члени цієї групи мають таку ж звичку. У цих визначеннях дещо незрозумілим є поняття “мати звичку” і процес його набуття.

Поняття “значення мовного виразу х для мовного співтовариства” виникає в середовищі мовного діалогу, а тому може бути різним для різних співтовариств. Для того, щоб зрозуміти, що було сказано, необхідно вміти ідентифікувати висловлювання х – встановити його складові частини, спосіб їх поєднання за певними правилами граматики, знати час і місце вимовляння висловлювання, вміти правильно визначити значення, в якому було вжито це висловлювання. Виконання третьої вимоги часто залежить від існування деякої конвенціональної домовленості комунікантів.

Конвенціональні значення, будучи закріпленими за відповідними комплексами знаків (словами, словосполученнями і реченнями), дозволяють визначити інтенціональний зміст, який прагне донести адресант повідомлення. Таким чином, значення мовних виразів – це ті інтенціональні смисли, які вкладають у них кому-

ніканти. Про об'єктивність значень можна говорити лише як про конвенціональну стійкість суб'єктивних інтенцій.

С. Шиффер, розвиваючи грайсіанські погляди на природу мови, дотримувався дворівневої теорії значення: виникнення значення на ментальному рівні і функціонування значення залежно від певних мовленнєвих суспільних практик [6]. Тобто процес формування значення відбувається у перманентній взаємодії індивідуального й соціального, ментального й суспільного, суб'єктивного й об'єктивного.

Значення мовних виразів комунікантів ототожнюється з одним із видів інтенціональної поведінки, без звертання до семантики мови.

III. Градуалізм

Розвиваючи тему прагматики мови, представник градуалізму, А. Пап доходить висновку, що семантичний аналіз природних мов не потрібно відмежовувати від прагматичного виміру семіотичних ситуацій, який безумовно впливає на значення мовних виразів. Він пропонує при аналізі значення в прагматичних ситуаціях вживати термін “інтенціональної невизначеності”, який пов'язаний із “гнучкістю звичок їх застосування, що проявляються у сумнівах щодо того, якими саме властивостями має володіти річ, щоб до неї можна було застосувати даний термін...” [4, с. 298]. Значення певного терміна, на думку А. Папа, можуть дещо варіювати. Він пропонує вести мову про “ступені значення”, тобто про деяку градацію значень. Наприклад, візьмемо слово “стілець”, яке має такі властивості: а) мати, принаймні, три ніжки; б) надати місце одній людині; в) мати спинку. Коли індивід переконаний, що стілець має лише властивість а), то його ступінь значення буде x ; коли лише б) – то y ; коли лише в) – то z . А. Пап припускає, що найбільшим ступенем значення є x , найменшим – z . Приписати певне значення терміна означає приписати мовцю певну схильність до використання цього терміна. Для того, щоб встановити, що саме він має на увазі, значення терміна потрібно роз'яснювати з допомогою імовірнісної імплікації, в якій антецедентом є наявність переконання і потрібного стимулу (певного запитання носію переконання), а консеквентом – появу лінгвістичної реакції, і навпаки.

Здійснюючи прагматико-семантичний аналіз природної мови, А. Пап вводить поняття “прагматичного значення”, яке розуміється як “стани користувача знаком або інтерпретатора знака, які пов'язані причинним зв'язком з пред'явленням знака (наприклад,

висловлювання “Буде дощ” прагматично означає, що мовець переконаний у тому, що буде дощ; також воно означає відсутність у нього впевненості у тому, що дощ іде під час того, як він вимовляє це висловлювання” [4, с. 394].

IV. Концептуалізм

Концептуальний аналіз мисленнєвої діяльності проводить Р. Павільоніс. Він прагне розглядати поняття “смыслу” як частину концептуальної системи носія мови, що являє собою систему знань і думок про наявний і можливий стани справ у світі. На формування концептуальної системи впливають як мовні, так і позамовні чинники. На думку Р. Павільоніса, проблема смыслу в гносеологічному аспекті “полягає у вказівці на критерії осмисленості мовних виразів, у виявленні співвідношення осмисленого й безглузлого, осмисленого й істинного або хибного, осмисленого й граматично правильного” [3, с. 11]. Смысл (або концепт) – це певна інтенціональна функція, значеннями якої є предмети об’єктивного і можливого світів. Процес засвоєння нового смыслу полягає в побудові деякої структури із уже наявних концептів, які виступатимуть у ролі інтерпретаторів або аналізаторів. Мовний вираз можна назвати осмисленим у тому випадку, якщо він вживається відповідно до синтаксичних і семантичних правил у певному мовленнєвому акті.

Отже, прагматичний аналіз розрізнення смыслу і значення, який провели представники поствітгенштайніанської аналітичної філософії, засвідчив, що:

1) термін “смысл” у лінгвістичній філософії визначали як ментальну модель предмета, в інтенціоналізмі – як намір, у градуалізмі як степінь значення, в концептуалізмі – як інтенціональну функцію. Відповідно термін “значення” в лінгвістичній філософії визначали як конкретний чи абстрактний денотат, в інтенціоналізмі – як інтенціональні смысли, які вкладають у мовні вирази комуніканти, в градуалізмі – як стани користувача мовним виразом, які пов’язані причинним зв’язком із пред’явленням знака, в концептуалізмі як предмети об’єктивного і можливого світів;

2) поняття “смыслу” є динамічною, ментальною, екстралінгвістичною структурою, яка залежить від контексту його вживання, внутрішнього світу мовця, його намірів і переконань; поняття “значення” є статичним елементом мовної системи, який прагне зафіксувати абстрактний мовний зміст;

3) смысл пов’язаний з мовленням (мовленнєвою комунікацією), значення – з мовою;

4) екстралінгвістична складова поняття “смыслу” є не менш важливою, ніж синтаксичні і семантичні правила функціонування мови;

5) смысл можна виразити з допомогою мовних і позамовних засобів, значення виражають з допомогою мовних засобів;

6) поняття “смыслу” в процесі прагматичного аналізу є загальнішим і ефективнішим, ніж поняття “значення”, оскільки воно свідчить про те, що мова є людиновимірною системою, що поняття “суб’єкта” не можна елімінувати із мовних досліджень. Смысли – це певні ментальні утворення, які викликані переживанням і осмисленням певної ситуації. Ефективність розуміння ситуації залежить від знань і намірів суб’єкта. Значення – це ті конкретні чи абстрактні предмети, які позначаються з допомогою мовних засобів.

Прагматизація дистинкції смыслу і значення наблизила дослідження представників аналітичної філософії до практики вживання буденної мови, яка не може бути відмежованою від ментальних процесів. Прагматичний підхід до дослідження мови враховує суб’єктивний аспект пізнавальної діяльності й важливу увагу приділяє поняттям “інтенції”, “внутрішнього світу мовця”, що розширюють наші уявлення про механізми функціонування мови й поглиблюють розуміння когнітивних процесів, що лежать в основі осмислення дійсності.

Література:

1. Вітгенштайн Л. Філософські дослідження // Вітгенштайн Л. Tractatus logico-philosophicus; Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995. – С. 87–309.

2. Остин Дж. Как говорит // Остин Дж. Три способа пролить чернила: философские работы. – СПб.: Алетейя, 2006. – С. 156–177.

3. Павилёнис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.

4. Пап А. Семантика и необходимая истина: исследования оснований аналитической философии. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 420 с.

5. Grice H. P. Meaning // Philosophical Review. – 1957. – № 64. – P. 377–388.

6. Schiffer S. The two-stage theory of meaning [Electronic resource]. – Access mode : <http://philosophy.fas.nyu.edu/docs/IO/1176/Horwich.doc> 214

7. Searle J. R. The nature of intentional states // Searle J. Intentionality. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – P. 1–36.

Рекомендовано до друку рішенням кафедри гуманітарних дисциплін Львівського державного університету культури, протокол № 6 від 30 грудня 20011 р.